

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1997

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- Coloured covers / Couverture de couleur
- Covers damaged / Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- Only edition available / Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- Additional comments / Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

	10x		14x		18x		22x		26x		30x	
	12x		16x		20x		24x		28x		32x	

✓

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

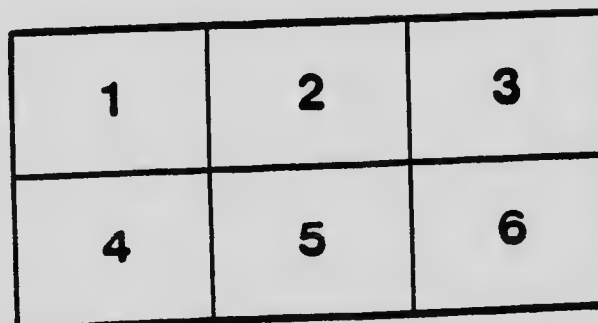
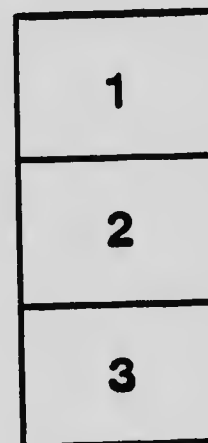
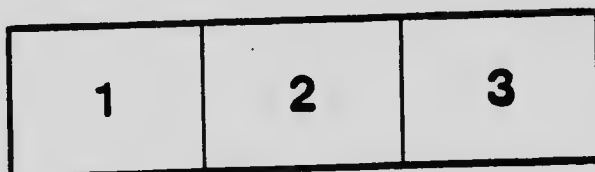
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shell contain the symbol $\rightarrow$ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

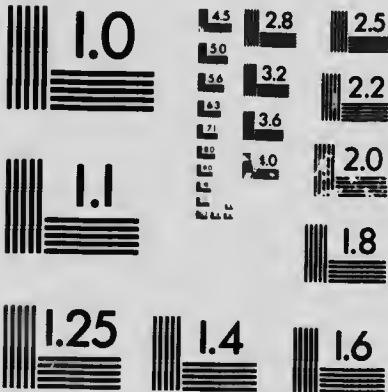
Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaît sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole $\rightarrow$ signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

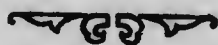
Рік 1917.

Число 4.

Вібіотека „Канадйского Фармера“.

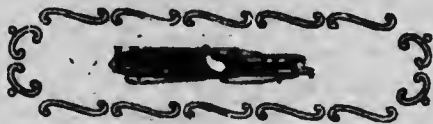
Семен Палій

Герой Українського народа.

**ПОБІДА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ПІД ЗБАРАЖЕМ і ЗБОРОВОМ**

(Оповідане з давніх часів).

Накладом «Канадйського Фармера»,

852 Мейн стр.

Вінніпер, Манітоба.

NATIONAL LIBRARY
CANADA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE

Семен Палій

Герой Українського народу.

DK 508

.752

P33

S4

1917

СЕМЕН ПАЛІЙ.

Герой Українського народу.

Не багато таких славних і веселих хвиль було в нашій історії, як рік 1648 і кілька дальших років. Увесь український нарід під проводом свого »батька« Богдана Хмельницького підняв ся проти ворожої кормиги. По всій Україні від Січи аж до Львова пройшов Хмельницький, розбиваючи і розгоняючи польське військо раз за разом. Ні одного шляхтича, ні одного жида, ні одного ксьондза-єзуїта е стало на Україні. А з ними не стало і гіркої панщини, що на ній мучив ся нарід що тижня через шість днів, та ще і в неділю; не стало безправств та безкарних насильств поневолених хлопів; не стало диких переслідувань прадідної віри, православної. Український нарід, вибивши ся збільш як столітної неволі став знов паном у своїй хаті. І залунала тоді по всій широкій нашій землі одна весела пісня:

»Та не має лучше, та не має красше,
Як у нас на Україні«.

Але так було не довго. Приборкана Польща стала знов по троха підносити голову. Татари, що дотепер помагали Хмельницьком, радили та стали нищити Україну, а й Москва тайком сподобала Польщу, бо вона боялась сусідуваня самостійної української держави. До того й сам Хмельницький, впрочім незвичайно спосібний проводир та організатор, не мав досить ясного політичного світогляду, та хитав ся на всі боки. В тім нічо дивного: він був дитиною свого на роду, а тоді український нарід стояв під зглядом культури не так, як нині і не мав потрібного розуму політичного: знав скинути з себе те, що було для нього погане, але не знав, як здобути собі те, що йому потрібне.

От і Хмельницький, оглядаючи ся на всі боки за союзниками, заключає екінци 1654 р. в **Переяславу** спілку з Москвою, бо вона дотепер ще найменше ворожо виступала проти України. Цар присягою прирік шанувати права України, що мала остати осібною державою з влборним геть-

маном та власною управою. Також зобов'язався цар боронити України проти Польщі. І так Україна увійшла в залежність від московських царів, в якій остає до нинішнього дня.

Однак козаки швидко побачили, що Москва не гадає шанувати з присяжених прав України, але починає обмежувати вольности народні. Тому стали робити заходи, щоби відорвати ся від Москви, а Польща не могла переболіти втраченого багатого краю, півночі України і розпочати нову війну. А що найважливіше, в українській парід вступив той найтяжший зі всіх проклятий ворог, настало роз'єднанє, незгоди, сварні. Забув парід те, що сам колись співав про свою давню козацьку єдність і солідарність:

»Тим то і стала славна страшенна козацька сила,
Що в нас, панове молодці, була воля і дума єдина«.

По смерті Хмельницького тої однодушности не стало і народна борба й оборона не могла остати ся. Притім не було ніякої організації та серед народної темноти не було ясної свідомости того, чого властиво парід хоче та до чого має прямувати. До того всего народне тіло було знесилене безпастаними війнами та повстаннями, а тут ворог зі всіх сторін став напирати.

І настали дуже сумні часи для України. Сам парід назвав ті часи «руїною», бо тоді нашу землю зруйновано цілком. Польща, Москва, а відтак і Туреччина стала бити ся за Україну, кожда хотіла загарбати собі сю колись «медом і молоком текучу» землю. Мов хижі звірі роздирали українську землю, руйнували, ділили ся, якби своєю.

Андрусівським договором 1667 р. розпаювали Україну між себе Москва й Польща. Москва взяла собі весь край по лівім боці Дніпра, Польща забрала правобічну Україну. На московськім боці заведено поволі кріпацтво, а на правий беріг, винищений та вилюднений довгими війнами й походами чужих військ стали знов один за другим напливати з Польщі пани, жида й ксьондзи.

Відтак наступив другий поділ України. Умовою з Бахчисарою віддерла кусень нашої землі й Туреччина, хоч правду сказавши, не було над чим сварити ся, бо цілий правий беріг — се було поле безпастанної війни, розграблено трома

ворожими військами, попалено, зруйновано, знищено. Право бережна Україна стала німою, безлюдною пустинною. Хто не згинув, той утік; лиш дикі звірі блукали ся вночі та вишукуючи трунів.

І кривавими сльозами заривав український народ над нещасною долею своєї батьківщини. Він також блукав ся мов вівці без гідного проводу, бо його гетьмани, се переважно не були щирі патріоти, але наймити московського царя та польського короля. Нарід виравді мав право сам вибрати собі гетьманів, лиш цар чи король їх відтак потверджували. Але нарід був так темний і так не розумів свого інтересу, що дуже часто піддавав ся хитрим агітаціям або й пострахови Польщі та Москви і в невідомості вибирав не ревних проводирів та оборонців, але ворогів собі і зрадників. І так Москва й Польща побивала Україну таки власними її силами: пустити брата на брата, се був найліпший спосіб, знищити противника.

Яка-ж подібна ся історія до нинішнього нашого життя! Таж і нині ворог так часто водить за ніс наших людей і спонукує їх добровільно зрікати ся своїх прав, таж і нині ворог уживає добре випрактикованого способу, винайшовши собі все якесь нове сторонництво між нами і пускаючи його на весь нарід розбиває так народну єдність і відданість. А якаж історія повинна була дечого нас навчити!

Оттак було і в тих тяжких часах перед 200 роками з накладом. Український великан, що колись був пострахом Туреччини, Польщі й Москви, нині лежав під ногами тих ворогів, і навіть не годен був рушити ся до оборони. Власні його діти блукали безраді, а гетьмани пішли на службу чужим богам, або боронили лиш свої інтересів.

Але прецінь і на тім темнім шклі появляють ся від часу до часу світлі постаті, виступають люди зі щирими демократичними поглядами та більшими спосібностями організаторськими; стають на переді народа проводирі, що більше або менше успішно підносять поломаний прапор Хмельницького і борять ся чесно і завзято за предківську славу та добру долю України.

До тих визначних народних лицарів з тих часів належить і **Семен Палій**. Його імя світлими красками записане в сумній історії «Руїни», а й у народа живе в пам'яті по нинішні часи в численних піснях і переказах.

Семен Палій родився на Україні в Батурині по р. 1650. По батьках звався він властиво Гурко, але пізніше козацьким звичаєм прозвали його Палієм, чи то від того, що палив панські замки, чи тому, що мав боротися раз з самим чортом, вищліпив в него і чорт займився полумінню. Так бодай розказував собі нарід про сего бравого козарлюгу.

Про молоді літа є далі такий народний переказ: Семен був панським козаком, і на його очах мучили та гнобили українське хлопство. Не стерпіла добра душа такої наруги. Семен утік у світ, з твердою постановою, відомстити мучителям і вигнати з краю. Іде, і все думає одну думку: якби Господь Бог поміг оїму сповнити великий замисл. Так ідучи, утомився він і сів під дубом; сів відпочити тай так уснув. І сонить ся йому ангел немов питаєть ся: «чого ти, Семене хочеш від Господа Бога?» — «Щоби він дав мені шаблюку», відповів Семен; «я очистив би сей край від усякої погани». — «Буде по твоїй волі: Бог дасть тобі шаблюку й огонь, а люди прозвуть тебе Палієм», — сказав ангел і відійшов. Здрігнув ся Семен, почувши в руці щось холодного. «Чи се не гадюка?» і схватився на ноги. А шаблюка так і відскочила — полискуєть ся. Перехрестився козак, подякував Богови і справді небавом став воювати — очищати край від усякої погани.

От і відправився Палій в Запорозьську Січ, у славне братство козацьке і тут швидко вславився, та став навіть кошовим атаманом над усіма козаками. Козацтво його шанувало а нарід, зачувши про його геройські подвиги, став уважати його «характерником». Так ішли вісти, що Палія ніхто не може побідити, ані взяти в полон, а куля його не береться. Тай не дурно так було, бо він прецінь «ангельським чином воював». Таж він шаблюку дістав від самого ангела; а була вона така тяжка, що як який козак провинить ся, то атаман Палій за кару заставить його лиш нести шаблюку, а вже й стояти під тяжестю бідняка, а козаки над ним лиш сміють ся.

Але й рушниця Палієва, се не була звичайна собі стрільба. Розказують, що коли Семен спалив чорта, приступив до нього старезний дід, білий як сніг, тай каже: »На тобі сю рушницю за те, щось убив сатану, тільки шануй її, будеш ти, каже великий лицар і побіждати меш неприятеля; будеш ти, каже, міняти ся як місяць: місяць: зостарієть ся зостарієш ся і ти; зійде молодим, будеш молодим і ти; Вертай сину на Січ«. Сказав се дід і Бог зна, де дів ся, бо не простий чоловік він був а святий Апостол. І став Семен воювати сею рушницею, і що наведе нею на ряд ворогів, то вони як полова сиплять ся.

Певна річ, що в усіх тих розказах народних нема багато правди; але то не раз так було за давних козацьких часів, що нарід з уст до уст розказував собі всілякі подібні дива про не одного козака-запорожця, який у горячих борбах вєслав ся шаленою відвагою, пекольною силою та диким завзятем. Такі козаки-лицарі звали ся характерниками. До ряду тих народних героїв добув собі швидко приступ і С. Палій.

На Запорожю не зажив Палій довго. З ватагою сміливих людей іде він з Січи в правобічну Україну, що, як ми вже розказували через безнастанні війни майже зовсім була опустіла — і тут починає скликати людей у козаки, задумує заснувати нову українську державу та розширити її з часом на всю Україну. Воля, бртерство і рівність мали бути підвалинами нової держави; давний козацький лад мав стати в місце пансько-шляхотського; козацька рада мала заступити польську управу.

»Братерська наша воля
без хлопа і без пана«

мала віджити знов, як про се каже Шевченко в поемі »Чернець«, де як раз співає ся про Палія.

От і стали до Палія напливати цілі громади народу, що терпів панщину, чи по московським боці, чи у Польщі. Осередком народного руху став Хвастів, і з відти запускали ся ватаги на всі сторони, та вигоняли шляхту, жидів та католицьких ксьондзів. Палій лагодив загальне повстанє проти Польщі. І дійсно р. 1701 в купі з гетьманом Самусем запа-

дпв народний рух на Волині й Поділю. Козаки заволоділи Бердичевом і заподіяли там різню. Відтак займили Білу Церков. Пани й жидаи утікали громадами, хто взагалі встиг живий добути ся. А тимчасом щораз більше народу збігало ся до Палія і повстане ширило ся сильно.

Рух став небезпечний для Польщі. Але, що вона була сема безсильна і надто занята иньшою війною, тож звертала ся більше разів до московського царя Петра, аби номіг приборкати Українців.

І бачимо тут наглядний примір історичний, що сотки разів повторяв ся в нашії минувшині, тай нині не трудно його нераз добачити. Польща й Москва, два тяжкі неприятелі з зовсім суперечними інтересами, подають собі спільно руку, коли йде о здавлене грізного сусіда, укр. великана.

Приступив тут ще до роботи проти Палія гетьман ліво бережної (московської) України, Мазепа. Він бояв ся, що як Палій розворушить нарід до повстаня не лиш по правім, але й по лівім боці Дніпра, то готов нарід його самого скинути з гетьманства, а вибрати гетьманом Палія. Бо треба знати, що нарід не любив Мазепу за його шляхотсько-аристократичні погляди. От і Мазепа починає обмовляти Палія перед царем, а в кінці підступом зловив його і віддав цареві в руки.

Увесь біль і уся лють народа звернула ся проти Мазепи за те, що він підступним способом відобрав народови його любимця, геройського проводира, та щирого демократа народолюбця. Богато народних пісень прегарно оспівує ту хвилю арештованя Палієвого і в них Мазепа прозпваний «проклятим псом» та подібними словами. Ось одна пісня:

»Ой із-під річки та із-під Лиману
та вітер повіває.

Там Мазепа Палія Семена
на охоту взиває:

»Ой прибудь, прибудь, Палію Семене
на охоту до мене,

Ой не буде, Палію Семене
тобі кривди від мене».

Оттак Палій не перечуваючи нічого лихого, прибув до Мазени. Гетьман його приймає та наповає. Аж тут:

»Ой, як крикнув проклятий Мазена
та на свої улани:

»Возьміть, возьміть Палія Семена
та збійте в кайдани!«

Ой збили Палія Семена,
та вкинули в темницю,

Сам поїхав проклятий Мазена
аж до царя на столицю.

»Ой чолом, чолом, найяснійший царю,
превеликая сило,

Хоче Палій на тебе руку підняти;
а Москву в ньє спалити«.

То очевидно була брехня, а Мазена видумав її лиш на те, щоби обмовити Палія перед царем і позбутися його. Тому й питає ся царя:

»Дозволяю ся найяснійший царю
йому з плечий голову зняти«.

»Не велю-ж я йому з плечий голову зняти,
велю в Сибір ізослати«.

Оттак заслано улюбленого народного проводира в далеку Сибір аж над ріку Єнсей, там де темні бори, вічні сніги, де живої людини на лік не найдеш. І промучив ся там Семен Палій за своє народолюбство цілих пять років. Дперва коли Мазена, відступивши від царя, став в куні зі Шведами Москву воювати, загадав цар відкликати Палія, щоби тим приєднати собі український нарід таї придбати самого Палія до помочи проти неприятели.

От і явив ся до царя Семен такий старий та оброслий, борода по пояс, а ізмучений в каторзі — Боже! Цар з ним поздоровкавсь, таї став просити прощєня. Каже: »Прости мене, Палію! Я тебе обидив«. — Бог тебе, царю простить, а я прощаю«.

»Ну Палію Семене«, каже цар, »чого ти тепер від мене хочеш? Чи великого панства, чи золота, чи що?« А він ка-

же: »Щож, царю? Я буду просити — одну річ подаруй мені!« — Що таке? Кажі!« — »Не пльондруй, каже, Українці.« »Ну, каже цар, для тебе дарую!«

Але цар, як звичайно, не дотримав слова. Вправді по війні Палій вибрався у хвастів, кінчати розпочате діло, але швидко він побачив, що цар потайки ладить ся відступити правобережну Україну раз на все Польщі. Супроти того Палій став порозумівати ся з Туреччиною, але й тут не вело ся і серед гірких розчаровань задумав старець »лихом недобитий« перебути послідні хвилі життя в Межигорськiм монастири коло Київа.

Се було звичаєм у Запорозжів, що не один лицар, вславивши ся у геройських борбах з Турками-бісурменами та з шляхотською Польщею, вступав на старі літа у монастир спасати душу. Межигорський монастир повний був таких козаків-черців. Такий сивий козарлюга, прощаючись зі світом, прощав ся також зі славним Січовим товариством, бенкетував у послідне з братчиками-козаками, та вони його відтак відвозили під браму монастиря.

Подібно і про Палія співає Тарас Шевченко в гарній поемі »Чернець«. У Київі на подолі посуває ся вулицями громадний похід. Музика грає, козацтво витанцьовує, а напереді Семен Палій у червоних штанах оксамитних матнею мете, гуляє, аж встає курява, та ще приспіває наче молодий козак. І так:

»Аж до Межигорського Спаса
Прстанцював сивий,
А за ним і товариство
І весь сьвятий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: »Пугу, пугу!...
Привітайте сьвяті черці
Товарища з Лугу!«
Сьвята брама одчинилась, —
Козака впустили:
І знов брама зачинилась,

На вік зачинилась
Козакові».

В монастирі Семен Палій не довго ще проживав, не довго згадував молоді літа та молив ся за Україну. Року 1710. розстав ся з житем найліпший може та найщирійший проводир в тих незвичайно сумних часах української руйни. Погиб чоловік, що мав найкращі гадки і так гарно взяв ся був переводити їх в діло; але вороги України стали бояти ся його, а свої позавидували йому. І всі ті темні духи подали собі руки і зловили та знищили народного борця в самих починах його патріотичних, народодлюбних змагань!

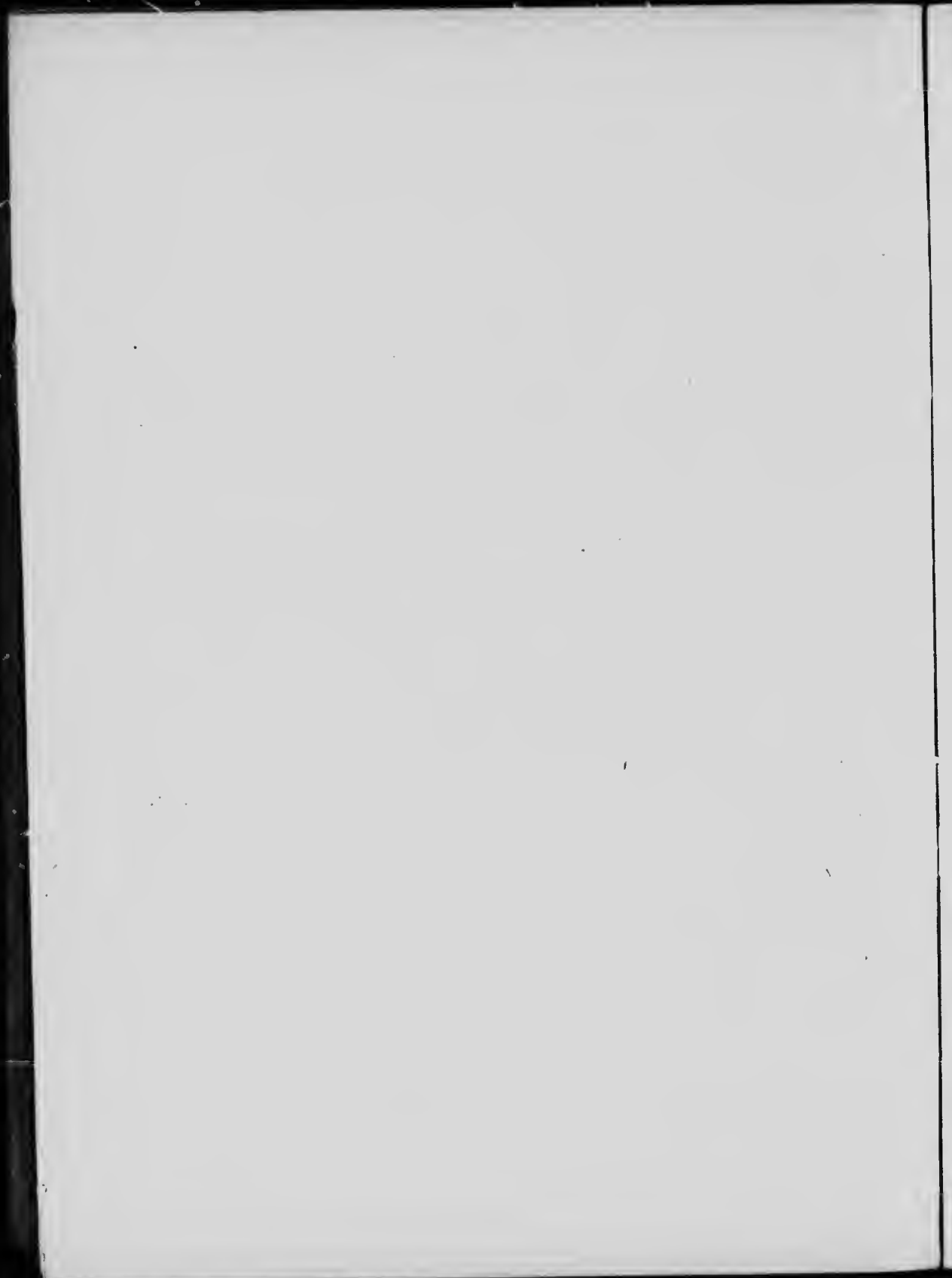
Полягла козацька голова,
як від вітру на степу трава:
але слава не вмре, не поляже».

І справді Семен Палій, народний герой до нині живе в пам'яті українського народу. Народ славить його та банує сердечно за своїм любимцем проводиром.

»Ой ти, Семене, Семене Палію,
ти преславний козаче,
за тобою Семене Палію,
та вся Україна плаче».

І розказує собі нарід на Україні, що Палій і тепер десь живий, і як Господь йому велів, міняє ся як місяць: старіє і молодіє.

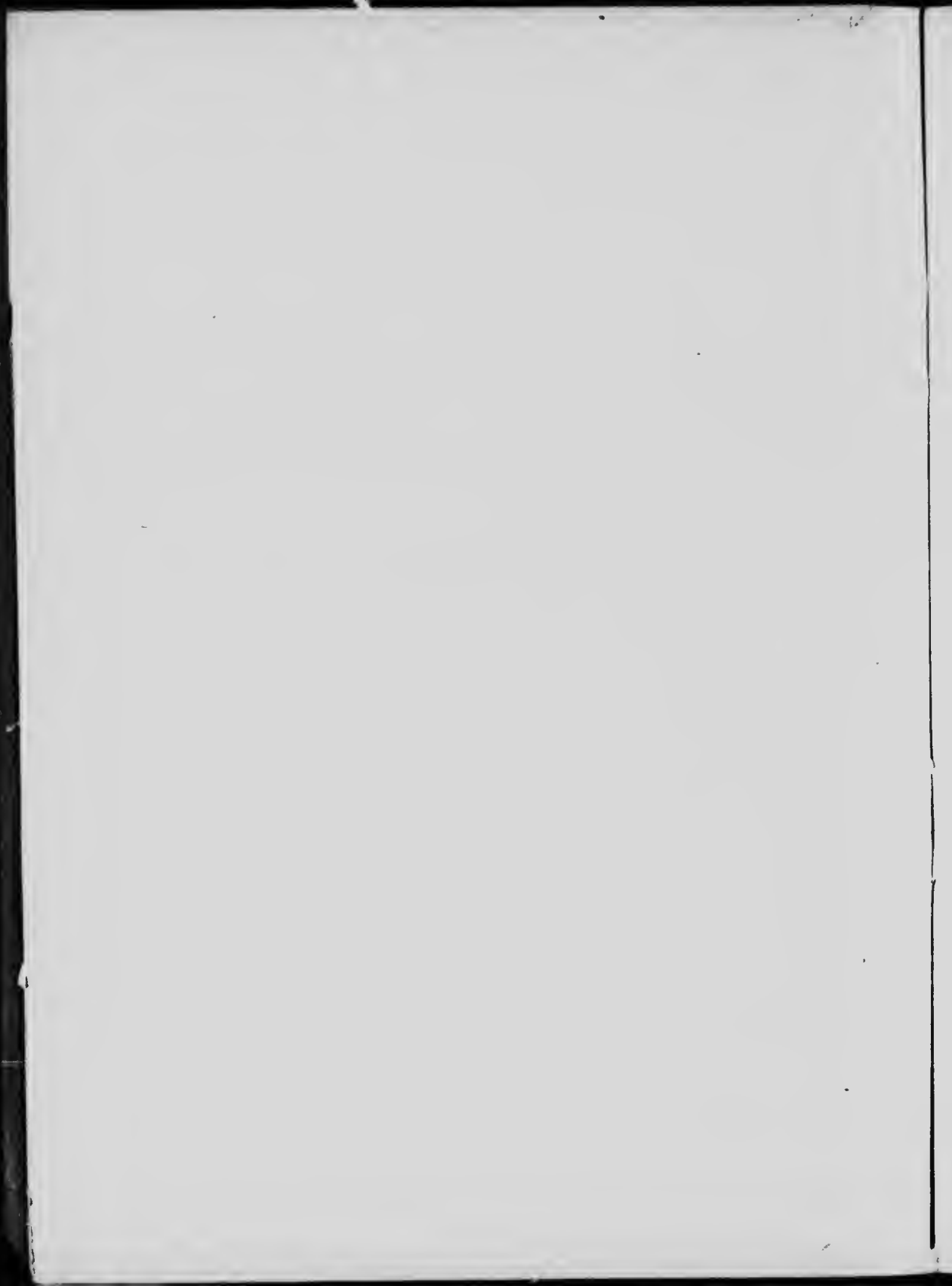

Побіда Хмельницького під Збаражем і Зборовом.

(Оповіданє з давніх часів).

Побіда Хмельницького під Збаражем і Зборовом.

(Оповідане з давніх часів).

1. ПОЛЬСЬКІ ПОСЛИ У ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

Рік тисяча шістьсот сорок дев'ятий був дуже славний для Хмельницького і для цілої України. Козацьке військо, розбивши поляків на Жовтих водах, під Корсунем та під Пилявою в Подольщині з честю й славою верталось до дому. Про ті часи склав нарід пісню:

Та не буде краще, та не буде лучше,
як у нас на Україні:
Де не має ляха, де не має жида,
не буде зміни.

Після нового року Хмельницький прибув до Київа. В Київі дзвонили в дзвони, стріляли з гармат. Велика сила народу зійшла на привитання Хмельницького. З цілою козацькою старчиною Богдан віхив у Київ через давні »Золоті ворота« князя Яро слава. Коло церкви святої Софії стріли його митрополит та духовенство, а студенти київо-могилянської академії співали йому вірші.

З Київа Хмельницький поїхав до Переяслава; сюди почали прибувати до його послы з сусідних держав. Туреччина, Молдавія, Угри і Московщина прислали до його своїх послів: вони запобігали в його ласки, бо знали що в його руках була сила; вони сподівались, що він, може, незабаром стане гетьманом самостійної української держави. Турецький султан, Магомет четвертий, прислав до Хмельницького посла, Агу-Османа, для переговорів. Хмельницький просив турків, щоб вони дали йому поміч проти Польщі, а за те обіцяв платити туркам грішми що-року, як Україна стане самостійною державою, ще й від

дати туркам частину Польщі по Люблин. Молдавський господар Лупула бояв ся своїх бояр і просив у Хмельницького війська собі до помочі. Хмельницький післав у Молдавію свого си на Тимоша. В Лупули була гарна дочка, Олександра і Богдан задумав висватати її за Тимоша.

Семигородський князь Степан Ракочі теж прислав свого посла і обіцяв разом з козаками наступити на Польщу. Після всіх приїхав і московський посол Уиковський і привіз Богданови від царя дари. Тільки ще не було послів із Польщі. Хмельницькому дуже хотілось, щоб чужоземні послы побачили, як горді польські пани просити муть ласки й мира в козаків, котрих переднійше мали ні за що. Ще в другій половині січня король вислав з Варшави послів з бунчуком, патерицею (кінським довгим волосом зверху) і гетьманською булавою для Хмельницького. Булаву віз старий воевода Адам Кисіль, князь Четвертинський, і інші польські пани. Вони доїхали до річки Случі на Волині і не могли далі їхати: повстане не вгамувалось ще; нарід по Україні не переставав робити своє діло проти поляків. Хмельницький післав полковника Тишу з козаками, щоб вони провели послів і оборонили їх від народа. В п'ятницю, десятого лютого приїхали послы до Переяслава. Хмельницький з полковниками вїхав витати їх за місто. Перед ним несли бунчуки і червону запорожську хоругву; чим він хотів подразнити польських послів, натякнувши, що він і без королівської ласки давно вже вибраний за гетьмана козаками і народом. Щоб покепкувати трохи з панів Хмельницький оповістив їм, що буде приймати від них королівську грамоту і гетьманську булаву на майдані. Йому хотілось насміяти із них перед чужоземськими послами і перед народом. Пани образились, але мусіли коритись. Десятого лютого в 12 годині, опівдні, Хмельницький з церемонією вийшов на майдан. На йому була дуже дорога шуба з соболів, крита гарною дорогою матерією. Гетьман був прикритий бунчуком. Кругом його стояли полковники з своїми булавами і вся козацька старшина. Козаки і нарід заняли майдани, вулиці, обсіли покрівлі на дахах. Тут стояли й чужоземські послы. Як вийшли королівські послы, козаки заграли на трубах та на бубнах. Кисіль, православний і українець, приступив до Хмельницького і держав в одній руці королівську грамоту, а в

другій гетьманську булаву, обсипану дорогими діамантами.

»Його світлість, найясніший король«, — почав Кисіль, — »посилає ясновельможному панови гетьманови й усьому запорожському війську свою королівську ласку«.

Тоді Кисіль подав Хмельницькому грамоту на гетьманство й булаву, — а другий польський посол — червону корогву з білим орлом. Хмельницький узяв те все і подякував. Грамоту голосно прочитали народови. Нарід закричав: »На що ви, ляхи принесли нам ті цяцьки? Знаємо вас! Хочете знов нас приборкати в неволю«. Полковник Джеджалик виступив на середину і промовив: »Хочете нас знов піймати, щоб ми знов наділи панське ярмо? Нехай злизнуть ваші солодкі дари! Майте ви собі свою Польщу, а Україна нехай зістанеть ся нам, козакам«. Після церемонії Хмельницький запросив послів на обід. За обідом почала ся розмова про недавну колотнечу з Поляками. Хмельницький гримав на панів і домагав ся, щоб йому видали Чаплинського і покарали князя Єремію Вишневецького, запеклого ворога козаків. Він нарікав, що і в той навіть час Ридивил і інші пани нападали на українські міста і вирізували людий.

---

2. Відповідь Хмельницького польським послам.

Так витали козаки польських панів. Нічого було й думати про мир. Кисіль просив до себе Хмельницького на обід на другий день. Хмельницький з полковниками приїхав до його аж в вечері. Почала ся знов неприємна та нелюба розмова. Поглузувавши з ляхів, Хмельницький вернув ся до дому. Другого дня Кисіль прислав свого свояка, князя Четвертинського, теж православного і родом українця, спитати Хмельницького, коли піchnуть ся переговори.

»Завтра буде справа й розправа«, — сказав Хмельницький, — »бо я саме тепер угорського посла виряжаю. А вам скажу просто, що з вашої комісії нічого не буде. Війна піchnеть ся через три, або чотири тижні. Переверну вас, всіх ляхів, до гори ногами і потопчу так, що опинитесь під моїми ногами, ще й турецькому цареві в неволю віддам. Я хоч собі мала людина,

але так Бог дав, що я тепер єдиновладний самодержець український. З тим і йдїть. Завтра буде справа й розправа».

Двадцять третого лютого Кисїль знов пішов до Хмельницькому і почав йому говорити про переговори. Хмельницький відповів йому: »Шкода й говорити! Був час говорити, коли панн ганяли мене до Диїпру і за Диїпром, і як я бив ляхів і на Жовтих водах, і під Корсунем, і під Пилявою. Тепер я вже доказав те, що і не мислив; докажу ще й те, що замислив. Вибю з ляцької неволі цілий український наїд. Двіста, триста тисяч війська буду мати. Орда стоїть на готові. Доволі буде менї землі по місто Холм, по Львів та по Галич. А ставши над Вислєю, скажу ляхам: »сндїть, гяхи! мовчїть ляхи!« Не зїстаеть ся ні одного польського князя, ні шляхтича на Україні».

Промовляючи ті слова, Хмельницький зскакував з місця, тупотїв ногами, скуб себе за волосе. Польські послї здереветїти, слухаючи ті слова.

Після такої мови, польські послї пішли до дому. Хмельницький не звелїв їх пустити до себе, і вони стали боятись, щоб їх не згубили з свїта. Але вони впресли Виговського, щоб він встоював за ними перед гетьманом. Хмельницький знов покликав їх до себе і втягнув з під килима, що ним був застелений стіл, лист.

Там були написані постанови згоди з Польщею: а між иншим постанови, щоб запорожське військо на цілій Україні ма-ло свої давні вільности, щоб жидів вигнати з усїєї України, щоб козацький гетьман держав справу тільки з королем, а не з панамн; щоб на Україні і Білій Руси воеводами та каштелянами було настановлено тільки українців православної віри; щоб київський митрополит мав перше місце після католицького митрополита в варшавському сенатї і т. ин. Послї прочитали постанови і тільки плечима здвигнули. Після таких переговорів та умов комісарї; чи послї, виїхали з Переяслава. Вони казали, що Хмельницького полковники сичали та шипїли на поляків, неначе гадюки, і знали, що не буде мира між поляками й козакамн.

---

3. Козацькі загоми.

В той час, як польські послы їздили на переговори про умови мира до Переяслава, Ян Казімір коронував ся в Кракові на польського короля і зимою в січни зібрав сойм. Сойм постановив зібрати військо і післати його на Волинь проти козацьких загонів. Досять тисяч польського шляхетського війська пішло на Волинь і стало під Константиновом, козацькі загоми лютували на Волині, як і переднійше. Ватажок Гарасько взяв Сторог, вирізав чотириста жидів та ляхів і прогнав з Острога дідичку, унуку славного князя і щирого українця Ксикстину Осторожського, Анну-Алойзу, котра вже сполячилась і пригноблювала українців. Кривоносенко збунтував Полісся. Третій козацький ватажок, Донець, завоював Заслав. Польське військо ходило зпід Константинова загонами, чи ватагами, і розбивало козаків. Поляки взяли Звягель на Волині і вирізали українців потім взяли Бар на Подолі, напали на Шаргород і вирізали Українців у Гусятині. Вертаючись до Варшави, Кисіль ваїхав у свою маєтність у Волинське село Гущу. Шість сот козаків врзалось у Гущу, і Кисіль ледвч втік від них. Такий то був той мир між поляками й козаками, про котрий клопотались польські послы в Переяславі.

---

4. Козацькі полки на Україні.

Весною Хмельницький розіслав листи по цілій Україні і закликав всіх вставати на Польщу. Гетьманська столиця Чигирин ніби закипіла людьми. Селяни й міщани, кидали все і сходились до Хмельницького, села і хутори стояли порожні. Міщани, шевці, кравці, пивовари, теслі—всі збігались у козацький стан. Навіть урядники з міст, радці та війти обстригали собі бороди, запускали вуси по-козацьки і приставали до козаків. Тільки діти, жінки, дівчата та каліки зіставались дома. Хмельницький розділив усю Україну на полки, буцім-то як теперішні губернії, або повіти. Кождий полк звав ся по найбільшому місту в полку, на приклад чигиринський, черкаський, полтавський, черни-

говський. Кождий полк ділив ся на сотні. Сотні стояли по селах, і в тих сотнях часом було по тисячі, або і більше козаків. Сотні ділились на курені де було по кілька десятків козаків. На півдні козаччина захоплювала й займала землі до Бесарабії й до Акерману на Дністровім лимані, на півночі полки обіймали землі по Гомель і Дронину у Могилевській губернії на Білій Русі, а Овруцький полк вгонивсь далеко в Минське полісе. Найвисша власть на Україні була тепер у гетьманських руках. Кругом його стояла старшина: обозний, що держав у своїх руках гармати, осаул, через котрого гетьман посилав прикази, писар, хорунжий, що держав у руках військові хоругви. Над кождим полком був настановлений полковник, і в його полку була така сама старшина, як і коло гетьмана. Всіх начальників і самого гетьмана вибирала і скидала, »козацька рада«. Але за часів гетьмана Хмельницького в »Раді« мав спіл весь народ, бо тоді й козаки й народ мали право вибирати і скидати старшину й гетьмана.

В той час польське військо готувалось до битви з козаками. Король Ян Казімір настановив за приводця війська пана Фірлея. Князь Єрема Вишневецький знов образив ся і покинув польське військо, але як почув про страшну силу Хмельницького, то сам приїхав і став під рукою Фірлея. Поляки вибрали на Волині для битви з козаками Збараж і стали під містом. На горі стояв міцний замок, під горою було місто, обкопане ровом. Поляки стали під Збаражем і почали окопуватись окопами і насипати вали.

Хмельницький виступив з Чигирина і помалу йшов на Волинь. До його прийшов на поміч кримський хан Іслам-Гірей з татарами і навіз з собою кримських татар в кожухах, вивернутих на верх вовною. Прийшли на поміч і донські козаки — та навіть з Кавказських гір черкеси з чупринами, позакрученими за ухо по українськи. Турецький султан прислав Хмельницькому шість тисяч турків; кождий, хто хотів, приставав до козаків і не просив плати, бо кождий знав, що поживить ся від багатих панів. Хмельницького військо було велике. Поляки, почувши під Збаражем, що на них іде така страшна сила, з переляку й поопускали руки.

5. Польські окопи під Збаражем.

Двадцять восьмого червня перед самим св. Петром, Поляки сподівались козаків під Збаражем що-години, а окопи були ще не готові. На св. Петра, в п'ятницю Фірлей вислав виглядати на розвідки загон Сікарівського. Тільки що він відїхав далеко від окопів, як проти його на зустріч почала йти велика сила татар. Загон Сіраківського почав втікати. Татари догнали його і розбили до чиста. Сіраківський ледви втік до Збаража — і сказав, що Хмельницький от-от незабаром буде під Збаражем. Як на то теж серед ясного неба десь взяла ся маленька хмара; блиснула блискавка, вдарив грім, потрафив у коругов, що стояла коло намета самого Фірлея, і розбив держално. Се показало ся для всіх недобрим знаком. Кли відразу підняла ся курява; поляки почули страшний крик та галас і побачили татар. Окопи були неготові. Пани позакачували оксамітові рукави своїх дорогих контушів, кинулись до заступів і копали цілу ніч, а все таки не окопались навкруги. З одного боку, де був ставок окопів зовсім не було. Аж тут насунули, як ті хмари, й козаки. Хмельницький глянувши, що окопи не доведені до кінця, промовив: «справимо-ж тепер бенкет ляхам».

Зараз після Петра почали ся передійше за війну герці: козаки й поляки вихвачувались на конях і били ся подекуди поодинокю. В неділю, першого липня, Хмельницький пустив на те місце, де не було окопів, татар та козаків. Поляки попереду відтисли і відбили їх: але козаки вдарили разом з трийцяти гармат, а татари посипали на них стрілами, і вони мусли повернутись за окопи. В понеділок, другого липня, Хмельницький іслав гадяцького полковника Бурлая з полком до ставка, де не було окопів. Сміливо напав Бурлай на польську і угорську піхоту. Він плавав по Чорнім морі, завоював Синол, завдавав страху туркам в Царгороді. Сміливо Бурлай загнав ся в самий польський обіз. Поляки перелякались і крикнули на Фірлея, що їм не можна битись з такою силою, і що треба втікати до Збаража в замок. Один князь Єремія Вишневецький, Лубенський дідич, не бояв ся. Грізно він крикнув на полохливих панів, і вони притихли.

«За мною, брати, кому смерть любя!» крикнув він і кинув

ся на Бурлаю. Козаки подались до ставка. Богате їх потонуло; загинув і Бурлай. Морозенко кинув ся помагати Гадачанам, але його відбили; він сам ледви всидів на кони і трохи не попав ся в полон, в неволю. Хмельницький побачив, що не візьме польського стана нападом, і постановив собі обступити його навкруги, бити з гармат і заморити голодом. За одну ніч козаки насипали кругом польського стану вал, висший від польського і поставили на него гармати.

Рано третого липня козаки вдарили з гармат з валів просто в польський стан. Тоді поляки побачили, що вони дуже широко розтягли окопи, і другого дня окопались другим валом богато вузшим, вигнали за окопи непотрібні коні, а самі рушили за ті нові окопи. Тільки що вони ввійшли за нові окопи, козаки кинулись за ними вслід і насипали ще вище окопи та знов почали бити з гармат в поляків. Поляки насипали свої вали ще більше, а козаки і собі насипали такий високий вал, що з його можна було влучити кулею собаку в польських окопах. День і ніч козаки смалили з гармат на поляків. Кулі сипались, неначе град. Пани розібрали свої шатри, прикрились корогвами, потім як нічого не помогло, почали обкопувати себе й коний. Кождий пан викопав собі яму тай сидів в ній як кертиця у норі. Тоді поляки обкопались третій раз ще тіснійшими окопами, вже під самим містом; але як тільки вони рушили з місця, щоб схватись за новими окопами, козаки кинулись на задніх і побили велику силу поляків. Через три години козаки й собі вже насипали такий високий вал, що як тільки котрий пан висунув голову з своєї норі, козаки зараз стріляли в його. Козаки зовсім закопали поляків і місто Збараж. Щоб швидче забрати поляків, Хмельницький казав копати під землею великі норі, чи печери, попід валами в саму середину польського стану. Поляки побачили, що козаки чогось перестали стріляти з валів, і догадались: вони ставили на землі миски з водою і клали бубни. В декотрих місцях бубни гуділи, а вода в мисках ворушилась хвилями. Поляки догадались, почали і собі копати печери насупроти козаків та й здібались з ними під землею. Там в темних норах бились козаки з поляками, наче в пеклі.

6. Голод у польському таборі.

На лихо панам в їх місті повиходила вся харч та поживок. Привезти через козацький стан не можна було ні за що в світі. Пани почали їсти коний. Коли не стало коний, вони збирали й їли здохлятину з тих коний, що були постріляні. Жовніри збирали їм в місті котів собак і миший, а як поїли й це добро, то здирали з возів шкури, краяли на шматочки чоботи, розмочували в воді і їли. Декотрі гризли зубами спеклу землю. Козаки накидали в воду трупів, і пани мусіли пити воду з сукровицею. Настала літня спека. Трупі гнили і смерділи: їх не було куди вивозити, не було де ховати. Козаки і селяни ще надто глузували з панів, одпочиваючи на валах: »А коли ви панове, будете одбирати чинші на Україні?« — кричали селяни »от уже рік минув, як ми вам нічого не платили, чом оце ви не загадуєте нам на яку панщину? Годі вам уже держатись! Тільки дурно контуші понищили та сорочки подерли, по шанцях лазючи. Того вам наробили різні здирства, як оте очкове, панщина, та сухомельщина. От тепер козаки добре вам заграли в дудку!«

7. Бунт польських лицарів і підступ Вишневецького.

Пани побачили, що їм доведеться пропасти, почали просити у козаків мира. Вишневецький виїжджав з окопів і переговорював ся з ханом. Кисіль з панами приїжджав до Хмельницького. Хмельницький домагав ся, щоб йому видали Вишневецького, Конецьпольського і інших панів, і щоб границею між Польщею й Україною була ріка Висла. Пани не згодились і дали одповідь, що не мають права без короля одділювать Хмельницькому границю. Хан Іслян Гірей розсердив ся, довго стоячи під Збаражем, покликав Хмельницького і сказав йому: »Як ти за три дні не забереш поляків, то доведеться тобі дорого викуповатись. Ти обіцяв заселити мені Крим ляхами, заселиш ти його своїми козаками.«

Хмельницький виїхав до козаків і казав їм лагодитись до

приступу. Поперед усього він казав до дручків попривязувати поляків, забраних у полон, і начепляти їм на шиї мішків з землею, щоб їх не брала куля. Потім їх поставили рядками, ще їй підганяли ззаду нагайками. За ними виступили козаки з драбинами, крючками і ланцюгами... Вже козаки перелізли в декотрих місцях через окопи і різали панів. В польськiм стані був такий дим, що один поляк не бачив другого. Пани закричали:

»Не можна нам довше держатись. Киньмо гармати в замку, покиньмо два полки, а самі втікаймо!«

»Кудиж ви втікаєте!« — сказав Вишневецький, — хіба причепите крила собі і коням та перелетите через козацький стан. Будемо битись до останку« — крикнув Вишневецький і кинув ся на козаків, перескочив через окопи і розігнав селян.

Другого дня козаки знов полізли по драбинах на вали панів і витягали гаками на вал вози з польського стану. Вже пани почали гримати на Вишневецького за те, що він не дав їм ні втікати ні віддатись козакам, та ще й дурив, що король швидко приїде на поміч. Князь Єремія сидів з панами в наметі, думав, думав та нічого не видумав. Пани побачили, що вже настала їх остатня година. Коли це одразу прилетіла стріла, ніби од козацького стану, і впала перед ногами Вишневецького. На стрілі стремів парець, а на ньому було написано:

»Я поляк, хоч мушу поневолі служити Хмельницькому, даю вам вістку, брати поляки, що король ваш за пять миль з відціль йде з великим військом; ждiть і сподiвайтесь короля!«

Ту штуку вигадав сам таки Вишневецький. Він звелів одному своєму приятелеви пустити стрілу між панів. Пани дійсно повірили і почали ждати та сподіватись од короля війська на поміч. Сам Вишневецький нічого не знав про короля й його військо. Коли вістка за те, що польський король вже недалеко, рознеслась по облозі, оповістив Вишневецький, що дасть велику нагороду тому, хто перейде через козацький стан і дасть знати про усе королеви. Знайшов ся шляхтич Стомківський. Йому дали лист до короля, в котрім просили, щоб прибував з військом до Збаража, як найшвидше! Одинацятого серпня, в спасівку, Стомківський перебрав ся за українського селянина і в ночі сів на човен, переплив ставок, і

як козаки покотом спали, рачки переліз через козацький стан. Як стало свитати, він заліз в очерет на болоті і сидів там цілий день. Другої ночі бурянами відійшов далеко, побіг через села, і прибув до місточка Топорів, коло Бродів у Галичині, де в той час стояв Ян Казімір.

8. Король іде польському війську на підмогу.

В той час, як козаки бились з поляками під Збаражем, король Ян Казімір дав загад панам збирати ся у військо. Кождий пан виїжджав на війну з кількома служивками на конях; за ним їхав віз повний харчі: сухарів, шинок, оцту, горівки. Там лежали дорогий посуд і всяка зброя, а було разом з тим казанок, сокира, лопата і все, що потрібно для війни. Селяни тоді не одбували служби в війську, а тільки робили панщину. Пишно виїхав король з столиці, але на виїзді під ним спіткнув ся кінь. Всі сказали, що то поганий знак. Королева була дуже смутна, випроводжуючи в дорогу короля. Король виїхав до Люблина і цілі два тижні ждав панського війська. Пани збирались помалу. Після Петра рушив король в дорогу і тоді вперше почув, що вже кримський хан прийшов на Україну і пристав до Хмельницького. Але де тоді був козацький і татарський стан, того він зараз не знав; він ішов та все оглядав ся на всі боки, чи не нападають на його козаки й татари. Не раз і не два він посилав післанців розвідки, а вони назад не вертались: мабуть їх ловили козаки та вбивали. Король розпитував селян, але ті не казали йому зумисне нічого.

»Ті Українці то тепер загалом повстанці!« — промовив король і все помалу йшов уперед, щоб до його встигла пристати шляхта. Замість Збаража, король повернув на Золочів. Сюди привіз Стомківський королеві лист од Вишневецького. Як на лихо, літо 1649 року було дуже дощаве й мокре. Цілий місяць ливцем лили дощі, як з ведра. Вози грузли в болоті і в каях по дорогах; ріки розлилися, що повіддя позносило і, позатоплювало греблі. Війська скарбового в короля сталося небагато. »Посполите військо« у самих панів

дідичів та дрібнійшої шляхти сходились до короля мляво, помаленьку, наздоганяючи короля в поході та пристаючи до королівського війська. На лихо полякам вони йшли вперед ніби десь на морі плили, не віддаючи гаразд де знайдуть козацьке військо й стикнуть ся з ним. Українські селяни по всіх селах хоч і добре про те знали, де стоять козаки, та не казали полякам.

9. Побіда Хмельницького над польським королем під Зборовом.

Тим часом Богдан Хмельницький, довідавшись під Збаражем, що король посувається з військом усе ближше та ближше, покинув частку свого пішого війська в окопах під Збаражем, щоб вони стерегли поляків в їх окопах, а сам з кінним козацьким військом та з татарами і їх приводцем ханом Іслам-Гіреєм виступив просто до Зборова. Хан виступив, маючи на думці dokonешне взяти короля Яна Казіміра в полон і потім злупити з поляків великий викуп за його.

Ліворуч од міста Зборова на Волині був густий дубовий ліс, що заслоняв вигляд од міста на далеку лучану місцину. Хмельницький повів туди своїх козаків і татар і засів у лісі. Козацьке військо стало за милю од польського обозу, і поляки навіть не заздівали сього. Через місто Зборів текла самавилка од річки Стрипи. Польське військо стояло по правому її боці і налагодилося перевозитись на лівий бік. Тоді Хмельницький покинув частку татарського війська по лівий бік річки, а другу частку вкупі з козаками перевів на правий бік. Він ждав, поки польське військо стане перевозитись через річку, і тоді саме напасти на них з обох боків. Поставивши військо на поготові і зібравши старшину, він виступив вперед лавами козаків промовив таку промову:

»Молодці! батьки й брати й діти простягають до вас руку і благають вас визволити їх із фараонського ляцького ярма. Душі замордованих ляхами благають про пімсту за їх кров та муки. Але не зважуйтеся підняти убійницької руки на

Його милость-короля! Ми вагаємо проти панів, наших гнобителів, котрі направили його проти нас.

Було це в серпні на передодні латинської Першої Богородиці. Король перевіз ся через річку до костела, слухав службу Божу й запричастивсь. Ксьондзи висповідали загалом військо. Король сказав до війська промову. Як він скінчив свою промову, один пан прибіг і оповістив, що бачив недалечко татарський загін. Короля це дуже стурбувало.

В неділю вранці поляки почали переходити по двох мостах, що впереддень були зроблені на швидку руку на річці. Мости були вузкі. Військо розтяглось. Козаки з ліса бачили усе дочиста. Сам Хмельницький виліз на високе дерево і кмітив по мостах за усім. Поляки не хапались переходити. Пани, перейшовши через міст, ще й посідали обідати. Було це вже опівдні саме на половині переходу війська.

Коли саме в той час татари вискочили з ліса і напали на задню половину війська. В Зборові українські міщани задзвонили в дзвони, бо були в змові з козаками; козаки й татари по обидва боки річки несподівано напали на польське військо, з страшним гуком та галасом. Слуги з переляку повтікали і покидали вози на мосту, так що полякам не можна було рушитись, щоб перехопитись через мости і скупитись до купи. На дворі була мрака, слота і туман. Почалась страшна різанина. Шляхтичі падали як скошена трава; кінне військо почало тікати. Піхоту козаки шаткували, як капусту. Король з озом стояв одалік і посилав із свого війська загони на підмогу. Але козаки вилущили їх один по одному; цілі полки шляхти були вирубані в пень. Загинуло й багато панів значних православної віри.

Поклали свої голови й цілі полки православної галицько-української львівської і перемиської шляхти, котра в купі з воюючими билась проти своєї України! На пів милі все поле і болотяні луки та мочарі були засіяні панським трупом. Кров текла ріками; однак панів, окрім слуг та челядників, полягло п'ять тисяч, весь скарб, всі гармати і вози забрали козаки і татари.

Побивши одну половину війська, козаки кинулись на другу. Друга половина польського війська вже перейшла через річку, поламала мости і стала в лави. Але Хмельницький

ще переднійше післав за річку татар. Не встигли поляки оглянутись, на їх налетіли татари і вдарили з одного боку. Густими лавами з диким криком кинулись на їх татари, а за ними з ліса посниались козаки. Тричі поддавалось польське військо і тричі виправлялось. Був дощ: уже давно задощилося, то через те стояв туман. Татари кинулись у середину польського війська змішали його так, що непритомні поляки били один одного. Не встояли поляки і почали втікати. Король надлетів з свого обоза конем насупроти їх, махав шаблею, сам хапав за уздечки і повертав назад, вмовляв та кричав, що вбє своєю власною рукою того, хто наважиться втікати; але те нічого не помагло. Татари лізли сліпцем, настирливо, ніби їм хто очі повиколовав. Поляки подались назад, і тільки смерком перестали битись.

10. Хмельницький помилював польського короля.

Настала темна ніч. Страшна та неприємна була та ніч для поляків. Всі з переляку не знали, що діяти. Король і старшина, сидячи на конях, зїхались на раду.

»Ми пронали!« — заголосила старшина, — »У Хмельницького невно буде до сто тисяч самих козаків. Нам треба снасти хоч самого короля!«

»Я вмру от-тутечен, а не піду з стану!« — промовив король.

Король звелів робити окопи, щоб досвіта окопатись валами. Поляки взялись до окопів. Коли це пішла чутка між жовітрами, що король хоче покинути військо.

»Це нас хочуть зрадити та покинути на заріз козакам та татарам!« — крикнули непомірковані пани поляки і покидали заступи. Один литвин розказував, що вже короля нема в стані.

А король тільки що приліг на землю, щоб хоч трошки одпочити. Тільки що він почав дрімати, перед ним стояв польський ксьондз і розповідав, що між військом уже пішла недобра чутка, ніби короля вже нема в облозі.

»Коня!« крикнув король: »Я сам поїду поміж лавами війська і докажу, що я й думки не маю втікати.«

Подали коня. Король сів на його; перед ним несли палаючі смолки, смолоскипи.

»Ось-ось я! ваш король! схаменітьця! не втікайте! не кидайте мене! Я вас не покину«.

У короля крапали по щоках сльози. Всі поляки ущухли, заспокоїлись і знов взяли за лонати та заступи.

Стало розвиднюватись. Король поставив військо на битву. Зійшло сонце. Татари вдарили на те місце, де небуло окопів. Хмельницький розділив козаків на дві частки: одна вдарила на короля, а друга на місто. Король казав оповістити козакам, що він одбирає гетьманство од Хмельницького, а хто принесе йому Хмельницького голову, він заплатить десять тисяч таларів. Козаки самопо-собі глузували з того оповістіння. Міщани задзвонили в дзвони, закидали рови хворостов та хмизом і показали козакам дорогу до міста; козаки взяли церкву, що стояла з краю в місті, встягли на неї гармати і звідтіль смалили в польський стан. А тим часом Хмельницький кинув ся на окопи. Вже на окопах стояла козацька короґва. Як хвиля води, козаки шубовснули в польський стан.

»Ради Бога, спасайте мене й Польщу!« — кричав король до поляків. Непритомні поляки пани стовпились з короґвами навкруги короля, щоб часом козаки не взяли його в полон у неволю. Козаки розбили королівську варту і дескочили до самого короля.

»Згода!« — крикнув Хмельницький до козаків і казав спинитись і перестати битись з поляками. Битва стихла і спинилась... Козаки одступили од короля. Хмельницькому не бажалось і не хотілось, щоб християнський король пішов у неволю в Крим до бусурманів. Хан кримський нахваляв ся, що візьме живцем короля в полон, і самопо-собі, й не помилював би його. Козаки одступили від польського стану.

Після того до польського стану приїхав татарин і привіз королеві один лист од хана, а другий од Хмельницького. І хан і Хмельницький писали до короля, що вони хочуть почати з поляками переговори про умову на згоду. Король згодив ся на це. Опівдні виїхав з козацького стану трубач і засюрмириччі, подаючи звістку, що там уже ждуть польських посланців для розмови. Король послав послів, і передійше за все го-

ворили з татарськими послами. Татари ждали, щоб поляки заплатили їм ще давно залеглу данину двісті тисяч золотих, а потім, щоб згодились платити їм що-року девять — десять тисяч золотих, і щоб король вернув давні вольности козакам.

Хмельницький написав знов свої постанови для згоди та мира і післав з ними двох полковників. Полковники прийшли в пишній королів намет і поклали перед ногами короля лист Хмельницького. Хмельницький домагався «амнестії» цеб-то, щоб простили козаків за повстання, нікого не потягли на будлі яку кару та відповідальність, щоб козакам вернули їх давні вольности, щоб реєстрового війська було сорок тисяч, і щоб король одділив для козаків границю, куди польське військо навіть не мало-б права вступити; щоб на Україні не було унії, жидів і католицьких ченців єзуїтів, щоб київський митрополит мав однакове право з варшавським і сидів у варшавській сеймі поруч з ним, щоб у Києві, окрім шкіл українських, не могло бути ніяких інших польських, щоб на Україні воеводами, старостами й іншими урядниками були тільки значні родовиті українці а не поляки, і щоб Чигиринське староство було записано по вік на дохід гетьманської козацької булави, як засад на гетьманське прожиття.

Прочитавши ті постанови, поляки почали аж принькати приском від злости, що козаки, польські піддані, хочуть з ними годитись, мов незалежні од Польщі, самостійні. Але ніде було дітись: їм хотілось мерщій вернутись до-дому, до господи. Король згодився на ті постанови, умови, й цей мир через те й зоветься зборівським миром. Королівська і панська ласка була не велика: козаки одвоювали собі од поляків ті давні свої вольности, що вони мали ще з давних-давен. Хмельницький присягнув на вірність і підданство королеві і, впавши на одно коліно перед королем, поцілував його в руку: очевидно тоді ще в його не було думки одривати Україну од Польщі.

---

11. Побідний в'їзд Хмельницького у Київ.

Другого дня поляки і козаки розійшлися: король з військом пішов до Львова, Хмельницький і хан пішли до Збара-

жа. Так скінчила ся війна під Зборовом. Богато було пролито української і польської крові, а Хмельницький мало придбав добра для України. А був саме добрий час для козаків і для України, та Хмельницький не дійшов до самого кінця. Він добре готував польських панів, але пожалкував польського короля, того короля, котрий уже був одняв од його гетьманство і поклав ціну за його голову, оцінувавши її недорого; того короля, що встоював за польських панів і за Польщу, а не за козаків, за український народ і за православну віру. То був добрий, щасливий час для України, який рідко трапляв ся для неї, побитої лихою долею та злиднями. Хмельницький міг взяти в полон та певолу короля, котрий був уже в козацьких руках, він міг зовсім одбитись від Польщі, одірвати Україну од неї зробити її незалежною й самостійною. Та Хмельницький не хотів іти так далеко. Він присягав і кланяв ся тому, кого переміг і побив тоді, як йому поклонились до землі побиті вороги України. І Хмельницький знов поклав Україну в домовину на довгий час, звідкіль вона була вигулькнула на світ Божий під Збаражем та Зборовом. Хмельницькому на віщось був потрібний король, хоч він уже обходив ся без його, а той король для України був так потрібний, як торішний сніг. Богдан тоді ще не мав на думці одривати Україну та Білу-Русь од Польщі.

Вернувшись під Збараж, Хмельницький оповістив голодним полякам про Зборівський мир. Як би вони посиділи ще три дні, то булиб повмирали од голоду. Їх випустили з окопів. Бліді, зомлілі, худі, змарнілі, аж страшні, повиходили поляки, буцім живі мерці, з своїх нор. Вони йшли і валились од вітру, один вів другого попід руку. В кого був кінь, той держав ся за кінський хвіст. Всі радісно кинулись на хліб та чисту воду.. Хмельницький дав їм королівський лист, щоб вони заплатили своїми грішми татарам сто тисяч талярів. Палкий та непоміркуваний Вишневецький почав змагатись, кричати, лаятись та сваритись, але мусів витягти гроші з кишені і оддати татарам. Татари пішли в Крим, набравши певолу польського добра.

Хмельницький з великою славою вернув ся на Україну. В кожній містечку, де він ішов, дзвонили в дзвони, люди виходи-

ли йому на зустріч з хлібом, сіллю та образами. Незабаром потім Хмельницький вїхав пишно в Київ. Лежачи ниць перед образом в Києві, Хмельницький заливав ся сльозами:

»Радійте, брати!« — промовляв Хмельницький, — »українська сила переважила й перемогла польську. Тепер цілий світ знати ме, що то козаки!«

»Та не буде краще, та не буде лучче, як у нас на Україні; бо не має жиди, бо не має ляха, не буде зміни«, — виспівував тоді наряд думи про Богдана по всіх усюдах. І то був справді ліпший рік для України, рік визвоління народа від панщини, від ляхів, від жидів.

З Києва Богдан поїхав до дому, до Чигирина і почав жити дуже пишно. Він тоді мав стільки добра і грошиї, скільки буває в царів та королів. Чигиринський полк і три тисячі нанятих татар завжди стояли сторожею на варті коло його двору...

ЧИ ЧУЛИ ВИ ПРО ЧАСОПИСЬ

„КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕР“

Є се найстарша, і найбільша, національна, популярно - пресьвітна й політична часопись для всіх верств Українського народу, а виходить у Вінніпегу кожного тижня в п'ятницю.

Хто не чув ще про сю часопись і не читав

„КАНАДИЙСКОГО ФАРМЕРА“,

повинен нонче пізнати сю низанчайно цікаву і хосенну для кожного часопись. В тій цілі треба вислати лише два долари адресуючи докладно: —

CANADIAN FARMER

P. O. Box 3656 St. B. Winnipeg, Man.

А будете діти через цілий рік сю часопись.

І певно, лише через один рік буде читати пильно «Канадійський Фармер», остальні ж вистійним його передплатником, та іще буде з западом захочувати до передплати свої часописи своїх сусідів і знайомих. А се тому, бо часопись «Канадійський Фармер» подає своїм читачам найхосеннійші відомости, які дотичать нашого народного життя і добробуту, найнодійші важні вісти з ираю, держави і цілого світа. До того від часу до часу часопись містить гарні образи, смішні або сатиричні і т. ин.

Крім того в кожнім числі «Канадійського Фармера» друную ся найцікавіші лівісти і наукові статі наших і чужих знаменитих писателів...

А що? Чи-ж не варта передплатувати такої займаючої і дешевої часописи? Тож не відтнгайтесь, не надумуйте ся довго добрі люди, лиш чим скорше шліть передплату на

»КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕРА,

а заперенумерувавши сю часопись, будете мати в ній найліпшого приятеля, а тим причинитесь також не мало до віднесеня нашої української преси у прибраній Вітчизні.

»КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕР« друную ся на 8 сторін великого формату і його читає приблизно 15,000 людей. Передплата з огляду на високу ціну паперу і ин. друнарьських приборів зістала піднесена з \$1 50 до \$2.00, але за те кожній передплатник дістає гарну премію вартости 50 цт.

Передплату треба слати на адресу: —

CANADIAN FARMER

P.O. Box 3656-B. Winnipeg, Man.

